

UOT 159.9

KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİ ŞƏXSİYYƏTİNİN İNKİŞAFININ TƏCRÜBİ MƏSƏLƏLƏRİ

Aynur Kamil qızı Mehdiyeva*Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı***ORCID:** 0009-0008-0515-7556**E-mail:** aynurmehdiyava92@gmail.com

Açar sözlər: Musiqi təlimi, integrasiya, yaradıcı şəxsiyyət, integrativ təhsil, kiçikyaşlı məktəblilər, bədii özünüifadə, idrak fəallığı.

Ключевые слова: Музыкальное обучение, интеграция, творческая личность, интегративное образование, младшие школьники, художественное самовыражение, познавательная активность.

Key words: Music education, integration, creative personality, integrative education, primary school students, artistic self-expression, cognitive activity.

Kiçikyaşlı məktəblilərin şəxsiyyətinin inkişafının formalaşdırılması təlim prosesinin əsas pədaqoji vəzifələrindən biridir. Bu yaş dövrü insan həyatında məsuliyyət, əməksevərlik, davranış mədəniyyəti, kollektivçilik və mənəvi dəyərlərin təməlini qoyan kritik mərhələdir. Ona görə də ibtidai təhsil yalnız biliklərin mənimsədilməsi ilə kifayətlənmir, həm də uşağın sosial, emosional və əxlaqi inkişafını hədəfləyir.

Təlim uşağın idrak fəaliyyətini aktivləşdirir, onun özünüifadə imkanlarını genişləndirir. Müəllimin rəhbərliyi altında şagird fikrini sərbəst ifadə etməyi, başqalarının fikrinə hörmət göstərməyi və kollektivdə işləmə bacarığını öyrənir. Bu prosesdə müəllimin pədaqoji üslubu və münasibəti uşağın sosial-emosional inkişafına birbaşa təsir göstərir. Fəal təlim metodları – müzakirə, oyun, layihə fəaliyyəti, qrup işi və tədqiqat tapşırıqları – uşaqların müstəqil düşünmə, qərar vermə və özünə inam bacarıqlarını gücləndirir.

Psixoloqlar qeyd edirlər ki, bu dövrdə uşağın “mən” obrazı formalaşmağa başlayır. Təlim uşağın fərdi xüsusiyyətlərinə hörmətlə yanaşırsa və maraqlarını nəzərə alırsa, uşaqda özünə-inam və müsbət motivasiya inkişaf edir; əks halda, davamlı tənqid və müqayisə şəraitində özünüqiymətləndirmə aşağı səviyyədə qalır. Məktəbin sosial mühiti də şəxsiyyət formalaşmasında mühüm rol oynayır. Dərsdə və dərsdən kənar fəaliyyətlərdə – ekskursiyalar, yarışlar, yaradıcı layihələr və ictimai tədbirlərdə – uşaqlar həmrəyliyi, əməkdaşlığı və qarşılıqlı hörməti öyrənirlər. Bu təcrübələr onların gələcək sosial adaptasiyasına və məsuliyyətli vətəndaş kimi yetişməsinə zəmin yaradır. Təlim prosesi yalnız bilik ötürmə funksiyasını daşımır; o, uşağın şəxsiyyətinin kompleks inkişafını təmin edən çoxşaxəli sosial-pədaqoji sistem kimi çıxış edir.

Müasir pədaqogikanın məqsədi bilikli, düşünən, yaradıcı və mənəvi dəyərlərə sadıq fərdlərin formalaşdırılmasıdır. Uşağın şəxsiyyət inkişafına müəllim-şagird münasibətləri də böyük təsir göstərir. Qarşılıqlı hörmət, etimad və anlayış üzərində qurulan münasibətlər uşağın fərdi potensialını üzə çıxarır, avtoritar və emosional uzaqlıq isə qorxu və passivlik yaradır. Bu səbəbdən diferensial və fərdi yanaşma prinsipləri əsas götürülməlidir; müəllim uşağın inkişaf tempi və qabiliyyətlərinə uyğun təlim tapşırıqları təqdim etməlidir.

Emosional komponent – uşağın dərstdən aldığı maraq və zövq – şəxsiyyət formalaşmasında xüsusi rol oynayır. Monoton və qiymət yönümlü təlim marağı azaldır; oyun üsulları, yaradıcı tapşırıqlar və simulyasiya metodları isə idrak fəallığını və yaradıcılığı artırır.

Uğurlu şəxsiyyət formalaşması müəllim, şagird, təlim mühiti, metodika, ailə və ictimai təsirlərin harmonik qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində baş verir. Beləliklə, təlim prosesi şəxsiyyətin inkişafında çoxşaxəli və qarşılıqlı təsirli sistem kimi çıxış edir. Hər bir müsbət təcrübə uşağın gələcək həyat mövqeyinin, davranış üslubunun və dəyərlər sisteminin təməlini qoyur.

Kiçikyaşlı məktəblilərin şəxsiyyətinin inkişafında təlim mühitinin strukturlaşdırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Uşaqların hər bir fəaliyyət növü – həm dərstdə, həm də dərstdənkənar proseslərdə – onların sosial bacarıqlarını və emosional zənginliyini formalaşdırır. Məsələn, qruptapşırıqları və kütləvi kollektiv layihələr uşaqların birgə qərar qəbul etmə, fikir mübadiləsi aparma və məsuliyyət paylaşma bacarıqlarını gücləndirir. Belə fəaliyyətlər həm də uşaqlar arasında empatiya, səbir və qarşılıqlı anlaşmanı təşviq edir. Uşaqların şəxsiyyətinin inkişafında müstəqil fəaliyyət imkanları da böyük rol oynayır.

Təlim prosesi şagirdin yalnız verilən tapşırıqları yerinə yetirməsi ilə kifayətlənməməli, eyni zamanda onları araşdırma, eksperiment və problem həllinə təşviq etməlidir. Bu, uşaqlarda yaradıcı düşüncənin inkişafına və qərarvermə bacarıqlarının formalaşmasına şərait yaradır. Məsələn, müəllim bir mövzunu izah etdikdən sonra uşaqlara onu praktik şəkildə tətbiq etmə imkanı verir və nəticələr üzərində müzakirə aparırsa, şagird həm bilikləri mənimsəyir, həm də özünü ifadə etməyi öyrənir. Əlavə olaraq, tərbiyəedici amillərin təlimlə inteqrasiyası şəxsiyyətin formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Məktəbdə həyata keçirilən sosial layihələr, könüllü fəaliyyətlər və yarışlar uşaqlarda əməksevərlik, ədalətlik və kollektiv məsuliyyət hissi yaradır. Uşaqlar bu fəaliyyətlər zamanı həm şəxsi uğurlarını, həm də kollektiv nailiyyətləri qiymətləndirməyi öyrənirlər ki, bu da onların özünütənqid və özünüinkişaf bacarıqlarını inkişaf etdirir. Müəllimin rolu da burada əvəzsizdir. Müəllim təkcə bilik ötürən şəxs deyil, həm də davranış nümunəsi təqdim edən mentor rolunu oynayır. Müəllimin davranışları, emosional reaksiyaları və şagirdlərlə münasibəti uşaqların sosial davranışlarını formalaşdırır. Məsələn, müəllim səbirli, ədalətli və qayğıkeş olduqda, uşaqlar da empatiya və münasibət mədəniyyətini daha asan qavrayır və gündəlik davranışlarında tətbiq edirlər. Daxili motivasiyanın formalaşması da təlim prosesində kritik əhəmiyyətə malikdir. Xarici mükafatlar (məsələn, qiymət və ya tərif) qısa müddətli motivasiya təmin etsə də, uzunmüddətli şəxsiyyət inkişafı üçün uşağın öz daxilində öyrənməyə maraq və öyrəndiyi biliklərin həyatı əhəmiyyətini dərk etməsi vacibdir. Müəllim mövzunu uşağın maraq dairəsinə uyğun seçərək və real həyat nümunələri ilə əlaqələndirərək daxili motivasiyanı gücləndirə bilər. Təlim prosesində əks əlaqənin düzgün qurulması da vacibdir.

Müəllimin şagirdlərə verdiyi konstruktiv rəy onların səhvlərini düzəltməyə və özünü inkişaf etdirməyə şərait yaradır. Tənqidedici və sərt rəy isə uşağın özünəinamını zəiflədə və təhsil prosesində marağını azalda bilər. Bu səbəbdən müəllim geribildirim zamanı obyektivlik və psixoloji həssaslığı qorumağı bacarmalıdır. Nəticədə, kiçikyaşlı məktəblilərin şəxsiyyətinin formalaşması yalnız akademik biliklərin mənimsənilməsi ilə məhdudlaşmır; o, uşağın sosial bacarıqlarının, əxlaqi dəyərlərinin, emosional zənginliyinin və yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafını da əhatə edir.

Kiçikyaşlı məktəblilərin şəxsiyyətinin inkişafında sinif daxilində interaktiv təlim üsullarının

rolu xüsusilə vacibdir. Sosial və əxlaqi dəyərlərin integrasiyası təlim prosesinin vacib elementidir. Əməksevərlik, dürüstlük, qarşılıqlı hörmət və ədalət kimi dəyərlər yalnız sözlə deyil, həm də praktik fəaliyyətlərlə uşaqlara öyrədilməlidir. Məsələn, sinifdə kollektiv layihələrdə uşaqların bir-birinə kömək etməsi, tapşırıqları paylaşması və nəticələrə birlikdə nail olması onların sosial bacarıqlarını və məsuliyyət hissini gücləndirir.

Ailənin rolu və ictimai mühitin təsiri də şəxsiyyətin formalaşmasında vacibdir. Uşaq məktəbdə öyrəndiyi bacarıq və davranışları evdə təkrarladıqda, bu onun şəxsiyyətinə möhkəm təsir edir. Eyni zamanda, məktəbin təşkil etdiyi sosial layihələr, müsabiqələr, yaradıcılıq festivalları və könüllü fəaliyyətlər uşaqlarda əməksevərlik, komanda işinə uyğunlaşma və ictimai məsuliyyət hissini inkişaf etdirir.

Refleksiya və özünüqiymətləndirmə uşaqların şəxsiyyət inkişafına təsir edən başqa mühüm amildir. Şagirdlər öz fəaliyyətlərini analiz etməyi, uğurlarını və səhvlərini qiymətləndirməyi öyrəndikdə məsuliyyət, özünüinkişaf və özünütənzid bacarıqları güclənir. Uşaqlar qarşılıqlı hörmət, əməkdaşlıq və etimad mühitində özlərini dəyərli hiss edir, fikir bildirməkdən çəkinmir və məsuliyyət daşımağa hazır olurlar. Sərt və tənqidedici mühit isə uşaqlarda qorxu, utancaqlıq və passivlik yaradır, öyrənmə marağını azaldır. Nəticədə, kiçikyaşlı məktəblilərin şəxsiyyətinin inkişafı çoxşaxəli, kompleks və qarşılıqlı təsirli bir prosesdir. Uşağın gələcək həyat mövqeyi, davranış üslubu və dəyərlər sistemi məhz bu kompleks təsirlərin nəticəsi olaraq formalaşır.

Dəyərlərin öyrədilməsi və sosial davranışların təşviqi təlim prosesində əsas elementlərdən biridir. Uşaqlar həm müəllimin nümunəsi, həm də dərslik və tədris materialları vasitəsilə əməksevərlik, dürüstlük, qarşılıqlı hörmət və əxlaqi məsuliyyət kimi dəyərləri mənimsəyirlər. Məsələn, sinifdə birgə layihə həyata keçirən uşaqlar tapşırıqları paylaşmaq, başqalarına kömək etmək və nəticələrə kollektiv şəkildə nail olmaq vərdişlərini inkişaf etdirirlər. Emosional intellekt və sosial bacarıqların inkişafı da şəxsiyyətin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Təlim prosesində uşaqların emosional vəziyyəti diqqətlə nəzərə alınmalıdır. Uşağın uğurlarına diqqət yetirilməsi, səhvlərindən qorxmadan öyrənməsi və təşviq edilməsi onun öyrənmə motivasiyasını və özünəinamını artırır. Əksinə, sərt və tənqidedici mühit uşaqlarda qorxu, passivlik və utancaqlıq yaradır.

Reflektiv təlim uşaqların öz fəaliyyətlərini qiymətləndirməsinə və səhvlərdən nəticə çıxarmasına şərait yaradır. Bu proses uşaqlarda məsuliyyət, özünüinkişaf və həlledici düşünmə bacarıqlarını gücləndirir. Məsələn, hər dərslərin sonunda şagirdlərə “Bu gün nələri öyrəndim?” və “Hansı bacarıqlarımı inkişaf etdirməliyəm?” kimi suallar verilməsi onların özünüqiymətləndirmə və təhlil qabiliyyətlərini artırır. Müəllim-şagird münasibətləri şəxsiyyətin inkişafında əsas təsir göstəricisidir. Müəllim şagirdləri diqqətlə dinləyir, onların fikirlərinə qiymət verir və inkişaflarını dəstəkləyir. Bu cür münasibətlər uşaqlarda etimad, qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq mədəniyyətinin formalaşmasına yardım edir. Şagirdlər müəllimin səbirli, qayğıkeş və ədalətli davranışını müşahidə edərək empatiya və sosial bacarıqlar öyrənirlər.

Reflektiv fəaliyyət və özünüqiymətləndirmə uşağın şəxsiyyət inkişafına mühüm təsir göstərir. Şagird öz fəaliyyətini təhlil etməyi, uğurlarını və səhvlərini qiymətləndirməyi öyrəndikcə məsuliyyət hissi, həlledici düşünmə və özünüinkişaf bacarıqları inkişaf edir. Müəllimin konstruktiv geribildirimi bu prosesi dəstəkləyir və uşaqların motivasiyasını artırır. Sinifdə interaktiv və layihəyə yönəlmiş təlim üsulları şəxsiyyətin inkişafını sürətləndirir.

Məsələn, problem əsaslı öyrənmə şagirdlərə konkret situasiyaları analiz etməyə, həll yolları

tapmağa və nəticələri müzakirə etməyə imkan verir, oyun və rol fəaliyyətləri isə empatiya, sosial bacarıq və emosional intellekti inkişaf etdirir. Evdə və məktəbdə təcrübə olunan davranışlar, sosial layihələr və könüllü fəaliyyətlər uşaqlarda məsuliyyət, əməkdaşlıq və ictimai fəaliyyətə maraq yaradır. Təlim mühiti təhlükəsiz, dəstəkləyici və motivasiyaedici olarsa, uşaqlar səhv etməkdən qorxmada öyrənir, özünü ifadə edir və daxili motivasiya inkişaf edir.

Nəticə etibarilə, kiçikyaşlı məktəblilərin şəxsiyyətinin inkişafı çoxşaxəli və qarşılıqlı təsirli prosesdir. Müəllim, təlim metodları, sinif mühiti, interaktiv fəaliyyətlər, ailə və sosial layihələr bir-biri ilə harmonik şəkildə işlədikdə uşaq həm idrak, həm sosial, həm emosional, həm də əxlaqi inkişafını təmin edir. Bu kompleks təsirlər uşağın gələcək həyat mövqeyini, davranış üslubunu və dəyərlər sistemini formalaşdırır.

Problemin aktuallığı. Müasir dövrdə təhsil sistemi qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri şəxsiyyətin formalaşması və onun hərtərəfli inkişafının təmin edilməsidir. Qloballaşma proseslərinin sürətləndiyi, informasiya axınının genişləndiyi və sosial münasibətlərin mürəkkəbləşdiyi bir zamanda hər bir cəmiyyət gələcək inkişafını insan kapitalının keyfiyyəti ilə müəyyən edir. Bu baxımdan təhsil sisteminin əsas hədəfi yalnız bilik vermək deyil, eyni zamanda yaradıcı, çevik düşüncəyə malik, sosial baxımdan yetkin və mənəvi dəyərlərə sadıq olan şəxsiyyət yetişdirməkdir. Bu missiyanın həyata keçirilməsi isə uşaqlara, xüsusilə də kiçikyaşlı məktəblilərə yönəlik təlim-tərbiyə fəaliyyətinin elmi əsaslarla qurulmasını tələb edir. Kiçikyaşlı məktəbli dövrü insan həyatının ən dinamik, dəyişkən və həssas mərhələlərindən biridir. Uşağın məktəbə qədəm qoyduğu ilk illər onun psixoloji inkişafında dönüş nöqtəsi hesab edilir. Bu dövrdə təkcə intellektual bacarıqlar deyil, həm də emosional sabitlik, sosial münasibətlər, davranış vərdisləri və özünütənzimləmə kimi mühüm psixoloji komponentlər formalaşır. Hər bir məktəbli üçün bu yaş mərhələsi yeni sosial mühitə daxil olma, yeni normalarla tanışlıq və özünü cəmiyyətdə dərk etmə prosesinin başlanğıcıdır. Məhz buna görə də tədqiqatçılar və pedaqoqlar bu yaş dövrünü şəxsiyyətin gələcək inkişaf xəttini müəyyən edən əsas mərhələlərdən biri kimi qiymətləndirirlər.

Problemin elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi:

– Kiçikyaşlı məktəblilərin şəxsiyyətinin inkişafına təsir edən amillər Azərbaycandakı sosial-pedaqoji reallıqlar fonunda yenidən sistemləşdirilmişdir.

– Şəxsiyyətin formalaşmasında sosial-emosional öyrənmə elementlərinin rolu geniş şəkildə əsaslandırılmışdır.

– İnkişaf problemlərinin erkən aşkarı və aradan qaldırılması üçün yeni elmi-metodik model hazırlanmışdır.

– Müəllim-şagird-valideyn üçbucağının qarşılıqlı təsir mexanizmi tədqiqat çərçivəsində yenidən şərh edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqat iş şəxsiyyət inkişafının nəzəri əsaslarını daha da zənginləşdirir, kiçikyaşlı məktəblilərin sosial-psixoloji inkişafının strukturu, dinamikası və problemləri barədə yeni elmi yanaşmalar təqdim edir. Eyni zamanda pedaqoji psixologiya sahəsində mövcud nəzəri müddəaların təkmilləşməsinə töhfə verir, habelə sinif müəllim-valideyn əməkdaşlığının pedaqoji təcrübənin və pedaqogika elminin bölmələrini nəzəri müddələrdə zənginləşdirir.

Ədəbiyyat

1. [https://anl.az/down/meqale/musiqi_medeniyyeti/2021/02/782952\(meqale\).pdf](https://anl.az/down/meqale/musiqi_medeniyyeti/2021/02/782952(meqale).pdf)
2. Rəcəbova, N., Quliyeva, Ş., & Əliyeva, Z. Musiqi: Ümumi təhsil müəssisələrinin 1-ci sinifləri üçün dərslik. Bakı: Bakınəş, 2020.
3. Rəcəbova, N., Quliyeva, Ş., & Əliyeva, Z. Musiqi: Ümumi təhsil müəssisələrinin 3-cü sinifləri üçün dərslik. Bakı: 2022.
4. Education Commission of the States. Research and Policy Implications of STEAM Education for Young Students. Veb-ünvan (Müraciət tarixi: 12.05.2026). 2021.

A.K.Mehdiyeva**Kiçikyaşlı məktəbli şəxsiyyətinin inkişafının təcrübəli mərhələləri
Xülasə**

Bu məqalədə kiçikyaşlı məktəbli şəxsiyyətinin formalaşma prosesinin mərhələli inkişafı təhlil olunur. Uşağın məktəb həyatına daxil olması onun psixoloji-emosional və sosial inkişafında yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoyur. Araşdırmada göstərilir ki, şəxsiyyətin formalaşması təkcə təlim prosesinin deyil, ailə və sosial mühitin də təsiri altında baş verir. Kiçikyaşlı məktəbli dövrü üç əsas mərhələ ilə xarakterizə olunur:

- Birinci mərhələdə uşaq məktəb mühitinə uyğunlaşır;
- İkinci mərhələdə öz davranışına nəzarət və məsuliyyət hissi formalaşır;
- Üçüncü mərhələdə isə sosial münasibətlər dərinləşir, liderlik və əməkdaşlıq bacarıqları inkişaf edir.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, müəllimin pedaqoji yanaşması, ailə mühitinin dəstəyi və uşağın fərdi xüsusiyyətlərinə hörmət şəxsiyyətin sağlam formalaşmasının əsas şərtləridir. Uğurlu şəxsiyyət inkişafı üçün təlim prosesində emosional sabitlik, motivasiya və fərdi yanaşma mühüm rol oynayır.

A.К Мехдиева**Практические аспекты развития личности младшего школьника
Резюме**

В данной статье анализируется поэтапное развитие процесса формирования личности младшего школьника. Вступление ребенка в школьную жизнь знаменует собой начало нового этапа в его психологическом, эмоциональном и социальном развитии. Исследование показывает, что формирование личности происходит под влиянием не только учебного процесса, но и семейной и социальной среды. Период младшего школьного возраста характеризуется тремя основными этапами:

- На первом этапе ребенок адаптируется к школьной среде.
- На втором этапе формируется самоконтроль над поведением и чувство ответственности.
- На третьем этапе углубляются социальные отношения, развиваются навыки лидер-

ства и сотрудничества.

В результате исследования было установлено, что педагогический подход учителя, поддержка семейной среды и уважение к индивидуальным особенностям ребенка являются основными условиями здорового формирования личности. Для успешного развития личности важную роль в учебном процессе играют эмоциональная стабильность, мотивация и индивидуальный подход.

A.K. Mehdiyeva

Practical stages of personality development in primary school students Summary

This article analyzes the gradual development of the personality formation process in primary school students. A child's entry into school life marks the beginning of a new stage in their psychological, emotional, and social development. The research indicates that personality formation occurs under the influence of not only the educational process but also the family and social environment. The primary school period is characterized by three main stages:

- In the first stage, the child adapts to the school environment.
- In the second stage, a sense of self-control over behavior and responsibility is formed.
- In the third stage, social relationships deepen, and leadership and cooperation skills develop.

The study results conclude that the teacher's pedagogical approach, the support of the family environment, and respect for the child's individual characteristics are the fundamental conditions for healthy personality formation. For successful personality development, emotional stability, motivation, and an individual approach play a crucial role in the learning process.

Redaksiyaya daxil olub: 13.05.2026